

De apotheker en de homeopathie: historische, wetenschappelijke en ethische aspecten.

Prof. dr. H.J. Nijs

Lezing gehouden te Gent tijdens het Congres van de Kring voor de Geschiedenis van de Farmacie in Benelux op 25 april 2009

Inleiding.

Op het internet duiken, ook in de Benelux, meer en meer sites op van (al dan niet exclusief -) homeopathische apotheken.

Zo vermeldt bv. de website van de Zwitserse apotheken (www.zwitserseapotheek.be/homeopathie/info/homeopathie.html): "Wij zijn uitgerust met een volledig homeopathisch labo, waardoor wij in staat zijn vele homeopathische middelen zelf te bereiden." Verder is er sprake van een "hypermodern verneveltoestel en een dynamisator" evenals van een "diluteek" die enkele duizenden flesjes (met homeopathische verdunningen) bevat. Een homeopathische apotheek in Heiloo (NL) draagt als titel "Hahnemann apotheek", zo genoemd naar de grondlegger van de homeopathie, de Duitse arts Samuel Hahnemann (1755-1843). Over de homeopathische arts, zijn diagnostische en therapeutische aanpak, en de "tools" die daarbij gebruikt worden, zijn duizenden boeken geschreven.

De relatie van de apotheker tot de homeopathie is daarentegen heel wat minder gedocumenteerd. Enkel een paar boeken over "Homoeopathic pharmacy" (1,2) behandelen de galenische aspecten van homeopathische remedies, maar de rol van de apotheker bij de aflevering ervan blijft onbelicht. Het standaardwerk van dr. Vandewiele over de geschiedenis van de farmacie in België rept met geen woord over homeopathische apotheken. De beperkte historische gegevens die hierover bestaan zullen in deze bijdrage op een rijtje gezet worden. Andere aspecten die, na een uiteenzetting van de principes van de homeopathie, aan bod komen zijn de wetenschappelijke evidentie voor de (on)werkzaamheid van de homeopathie, de wettelijke context (in België) en de houding die een apotheker moet/kan aannemen bij de aflevering van "geneesmiddelen" waarvan de werkzaamheid onbewezen is (ethische aspecten).

1. Principes van de homeopathie.

De manier waarop Samuel Hahnemann tot zijn nieuwe medische inzichten kwam is omgeven door mythen. Zo is het verhaal van de "ontdekking" van het similia-principe en de daarmee samenhangende "provings" nog moeilijk te verifiëren. Bij de vertaling van de "Materia medica" van de Schotse arts W. Cullen (1710-1790) zou Hahnemann's aandacht gewekt zijn door een beschrijving van de effecten van kinabast. In de ene versie van het verhaal luidt het dat kinabast aanbevolen werd tegen maagzuur, dat Hahnemann dat middel op een keer tegen maagpijn innam en tot zijn verbazing vaststelde dat hij de typische symptomen van malaria ontwikkelde. De andere versie zegt dat Cullen de anti-malaria werking van kinabast toeschreef aan zijn adstringerende activiteit en dat Hahnemann die bij zichzelf wilde bevestigen, met het gekende gevolg.

Nadien werden vele andere stoffen door Hahnemann en zijn volgelingen "geprüft" ("proving" = Prüfung): het middel in kwestie wordt door gezonde vrijwilligers ingenomen, die vervolgens alle mentale en lichamelijke gewaarwordingen (die ze aan de inname van de stof toeschrijven), zorgvuldig noteren. De resultaten van de (ettelijke duizenden) "provings", die de profielen van de homeopathische remedies weergeven, worden gebundeld in een Materia medica. Het similia-principe is onlosmakelijk met de "proving" verbonden: als een zieke karakteristieke symptomen vertoont die overeenkomen met identieke karakteristieke verschijnselen van de

“proving” van een welbepaalde medicinale stof, dan zal die stof (remedie) het “similium” zijn die de zieke geneest.

Klassieke homeopaten (de strikte volgelingen van Hahnemann en van o.a. de beroemde Amerikaanse homeopaat J.T.Kent (1849-1916)), spreken van zieken, niet van ziekten. Symptomen zijn volgens hen de uiting van een reactie van het lichaam op een verstoring van de vitale kracht (homeostase in moderne terminologie) en dus eigenlijk het begin van de genezing. Het lichaam probeert zichzelf terug in evenwicht te brengen, wat echter ten koste gaat van symptomen. Hieruit volgt dat de homeopaat symptomen niet zal willen onderdrukken maar juist stimuleren, door een remedie te geven die bij gezonde mensen precies dezelfde symptomen oplevert (bij de “proving” dus).

Hahnemann beschreef zijn nieuwe concepten in “Het Organon van de geneeskunde”. In dit boek ontwikkelde hij nog een andere theorie, die van de “dynamisatie” of “potentialisatie”. Alle stoffen, zelfs de meest inerte, bezitten volgens hem medicinale kracht, die naar buiten gebracht kan worden door dynamisatie. Dat proces combineert seriële verdunning (in stappen van 1:100, centesimale schaal, of 1:10, decimale schaal) met succussie (krachtig schudden met impact - tegenwoordig uitgevoerd met dynamisator machines-van vloeibare verdunningen of krachtig verwrijven van vaste stoffen). De mythe wil dat Hahnemann succussie “ontdekte” toen hij vaststelde dat zijn remedies na transport in een koets op hobbelige wegen aan kracht gewonnen zouden hebben!! Vanaf een 12C (12de centesimale potency, verdunningsgraad 10^{24}) bevat een verdunning geen enkele molecule meer van de oorspronkelijke stof (het getal van Avogadro is overschreden). Dit vormt meteen het wetenschappelijk breekpunt van de homeopathie. Hoe kan de wetenschap verklaren dat een ultramoleculaire verdunning (UHD), die uit zuiver water/alcohol bestaat, nog een therapeutisch effect zou hebben dat geassocieerd is met de activiteit van de oorspronkelijke medicinale stof?

2. Wetenschappelijke aspecten.

De homeopaten trachten zich met kracht te verdedigen tegen de bewering van orthodoxe artsen en wetenschappers dat de therapeutische doeltreffendheid van homeopathische remedies aan een zuiver placebo-effect te wijten is. Die krachtige placebowerking zou o.a. voortvloeien uit het uitgebreid ritueel van de homeopathische diagnose, de aandacht van de arts voor banale mededelingen door de patiënt (ongewone, individu-gebonden “symptomen”) en de inname van mysterieus aandoende farmaceutische vormen (granulen of globulen, besproeid met de potency in kwestie).

Als weerwerk van de zijde van de homeopaten tegen de bewering van placebo-effecten werden er honderden klinische studies met homeopathie opgezet. Sinds het begin der negentiger jaren van de vorige eeuw hebben wetenschappers deze klinische studies aan meta-analysen onderworpen. Hun voornaamste conclusies luiden:

- De meeste studies hebben een povere methodologische kwaliteit en voldoen niet aan de criteria van een deugdelijke “randomized clinical trial” (RCT).
- Publicatie - bias is een groot probleem (over-rapportering van positieve resultaten, selectief verzwijgen van negatieve resultaten).
- Studies met een positief resultaat bleken later vaak niet reproduceerbaar.
- Er is geen duidelijk verschil tussen de effecten van homeopathische remedies en die van placebo.
- Er is geen enkel bewijs voor de doeltreffendheid van een homeopathische behandeling in om het even welke klinische conditie.

Naast de klinische studies worden er verwoede pogingen ondernomen om aan te tonen dat gedynamiseerde oplossingen verschillend zijn van gewoon water en dat deze UHD's therapeutische activiteit bezitten. Om fysische verschillen tussen beide aan te tonen worden allerlei spectroscopische technieken aangewend. De resultaten van deze metingen worden niet aan "peer review" van fysici onderworpen en verschijnen dus ook niet in gereputeerde tijdschriften met kwaliteitsgarantie.

Experimenten op cellen, geïsoleerde organen, planten en dieren waaraan UHD's (potencies) toegediend worden, zouden moeten aantonen dat die nog een biologisch effect uitoefenen. Los van het feit dat de resultaten van dit onderzoek moeilijk controleerbaar zijn, kunnen deze experimenten geen model staan voor de holistische aanpak die berust op het similia-principe. Het meest bekend/beruchte experiment is dat van J. Benveniste, die erin slaagde zijn onderzoeksresultaten te laten publiceren in het gezaghebbend tijdschrift Nature. Zijn spectaculaire observatie dat ultramoleculaire verdunningen van anti-IgE nog in staat waren om basofielen te doen degranuleren kon echter, blind uitgevoerd, niet gereproduceerd worden. Benveniste was het ook die het concept van "het geheugen van water" bedacht als verklaring voor het effect van UHD's. De idee hierachter is dat door het proces van seriële verdunning en succussie er een metamoleculaire "afdruk" van de medicinale stof in het water achtergelaten zou worden. Elke dynamisatiestap zou die afdruk verder versterken. Talloze (pseudo)wetenschappelijke theorieën werden naar voor gebracht ter onderbouwing van het geheugen van water, gaande van geometrische (vorming van waterpolymeren) tot elektromagnetische (frequentieoverdracht van de stof op het water) en submoleculaire hypothesen (veranderingen in de elektronenconfiguratie van het zuurstofatoom in water). Vaak worden ingewikkelde concepten uit de quantumfysica als bijkomende argumenten aangevoerd. Hoewel ondergetekende geen fysicus is, kan hij zich niet van het onbehaaglijke gevoel ontdoen dat de vooropgestelde fenomenen onder lage energie-omstandigheden (enkel simpel schudden!) hoogst onwaarschijnlijk zijn.

Met de huidige stand van de wetenschappelijke kennis is het niet mogelijk om het werkingsmechanisme van homeopathische remedies in hoge potenties theoretisch of experimenteel te verklaren. De resultaten van de klinische studies laten bovendien niet toe besluiten te trekken over een mogelijk causaal verband tussen de toediening van een homeopathische remedie en een therapeutisch effect, zodat tot nader order enkel een placebo-werking als verklaring kan ingeroepen worden.

3. Wettelijk kader.

Een officiële erkenning van een omstreden geneeswijze is niet vanzelfsprekend en een bron van ergernis voor de tegenstanders ervan. Evenmin wordt het vergunnen van "geneesmiddelen" zonder bewezen doeltreffendheid door iedereen op gejuich onthaald. De zgn. wet "Colla" betreffende de "niet-conventionele praktijken inzake de geneeskunde" van 29 april 1999 verschaft een wettelijk kader voor de uitoefening van de homeopathie. Voor het in de handel brengen van homeopathische middelen bestaat er een plicht tot notificatie bij het Federaal Agentschap voor Geneesmiddelen (Ministeriële omzendbrief van 28/06/2002). Het meest heikel punt voor de producenten van homeopathische middelen is het KB van 22/12/2008, dat voorziet in een vereenvoudigde registratieprocedure voor homeopathische "geneesmiddelen". Wat bij hen veel kwaad bloed zet is de beperkende voorwaarde dat er geen specifieke therapeutische indicatie op het etiket of in de bijsluiter vermeld mag worden, tenzij die met een uitgebreid dossier over de klinische doeltreffendheid van het middel onderbouwd kan worden. Voor de geïndividualiseerde

unitaire remedies, die op voorschrift bereid worden, is er geen probleem, zij zijn overigens commercieel niet (meer) interessant. Door de beperking worden vooral de (meestal) complexe remedies getroffen, die op therapeutische indicatie gegeven worden, zowel op voorschrift (klinische homeopathie, niet gebaseerd op het similia-principe maar op de ziekte) als over the counter (OTC). Deze vorm van homeopathie, die ver van Hahnemann's principes afwijkt, is wél commercieel renderend.

4. Ethische aspecten.

De aflevering door een apotheker van "geneesmiddelen" zonder bewezen doeltreffendheid roept uiteraard ethische problemen op. Welke houding dient de apotheker aan te nemen bij de vraag naar homeopathische middelen als hij/zij zelf kritisch of afwijzend tegenover deze vorm van geneeskunde staat? Tracht hij/zij de patiënt tot andere gedachten te brengen en levert hij/zij het middel niet af (met economische verliezen tot gevolg)? Of geeft hij/zij het wel mee, al dan niet vergezeld van een genuanceerd advies?

In Nederland heeft de KNMP (Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie) over deze kwestie een aantal aanbevelingen gedaan (3), die voor de overtuigde voorstanders van de homeopathie wellicht te ver gaan en voor de rabiate tegenstanders zeker niet ver genoeg.

Enkele passage uit deze aanbevelingen:

... "dat de werkzaamheid van deze middelen nooit afdoende is aangetoond en gezien het ontbreken van een plausibel werkingsmechanisme ook uiterst onwaarschijnlijk is. We beschikken thans wel over meer bewijs dat placebo-effecten indrukwekkend kunnen zijn."

"Op de vraag of de apotheker zich bij het afleveren van homeopathische middelen altijd sceptisch en zuiver wetenschappelijk zou moeten opstellen gaf de KNMP een genuanceerd antwoord. Wij gaven enerzijds aan dat de apotheker zich op een hellend vlak begeeft, wanneer hij het gebruik van homeopathische middelen zonder wetenschappelijk bewezen waarde toch op enigerlei wijze ondersteunt. Anderzijds vroegen wij ons echter af of het wel zinvol is om de placebowerking van deze doorgaans onschuldige middelen stelselmatig te ondermijnen. Als de apotheker zich niet keer op keer negatief over homeopathie uitlaat, zou hij meer kans kunnen hebben om bij de patiënt gehoor te vinden, wanneer het klinisch gezien belangrijk is om een homeopathisch middel af te raden."

De dubbele boodschap, hoewel tegenstrijdig, van de KNMP is duidelijk: hoed u voor onwetenschappelijke praktijken maar breng het placebo-effect van onschuldige middelen (die vrij van toxiciteit zijn) niet per definitie in gevaar. Stof voor discussie! Zoals een bekend Vlaams tegenstander van de homeopathie het verwoordde: "Laat de mensen die onschuldige middeljes maar nemen als ze er baat bij hebben. Ik stel homeopathie gelijk aan wijwater, dat berust ook op geloof maar het is veel goedkoper en het werkt even goed."

5. Historische aspecten.

Hahnemann betitelde zijn nieuwe geneeswijze als "Die neue Schule" en deed wat denigrerend over de "oude school". Daar was overigens toen wel enige reden toe. In de 18de eeuw - begin 19de eeuw huldigde die "oude school" nog praktijken als aderlating en purgeren, en de toxische "geneesmiddelen" die toegediend werden brachten de patiënt vaak meer schade toe dan de kwaal

zelf. Alleen al door die middelen in hoge verdunning toe te dienen heeft Hahnemann de mensheid een grote dienst bewezen. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat velen in zijn tijd, toen de exacte wetenschappen nog in hun kinderschoenen stonden, zijn nieuwe geneeswijze met enthousiasme omarmden. Duitse emigranten brachten de homeopathie naar de Verenigde Staten, waar ze een spectaculaire bloei beleefde: op het einde van de 19de eeuw waren er 22 universiteiten waar homeopathie onderwezen werd, 100 homeopathische hospitalen (In Groot-Brittannië zijn er nu nog een paar!), naar schatting 6000 homeopathische artsen (25% van het totaal) en 1000 homeopathische apotheken.

De eerste homeopathische geneesheer in België was P.J. De Moor (1787-1845), die zijn praktijk in Aalst had. Zijn zoon, C.J. De Moor trad ook in de voetsporen van zijn vader en volgde les bij Hahnemann in Parijs. Een andere vroege leerling van de grote meester was de Duitser G.H. Jahr, die eveneens in Parijs de homeopathie uitoefende maar bij het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in 1870 naar Brussel vluchtte. Vele 19de eeuwse Belgische homeopaten werden door hem gevormd. Deze en de volgende gegevens werden ontleend aan K. Van Wassenhoven, "Geschiedenis van de homeopathie in België" (4). In deze artikelenreeks geeft de auteur een gedetailleerd overzicht van de homeopathische artsen, verenigingen en apotheken in België. Als homeopathische apotheken, alle gevestigd in Brussel, vermeldt hij P.S. Dam (1832), E. Seutin (1844), P.J. Vleugels (1846) en J.B. Van Berckelaere (1855). Verder hebben, steeds volgens K. Van Wassenhoven, "omstreeks 1860 homeopathische apotheken te Antwerpen, Brugge, Kortrijk en Gent hun deuren geopend". In zijn licentiaatsverhandeling getiteld "De receptie van homeopathie in België: 1874-1914" (5), maakt W. Van Praet melding van "homeopathische activiteiten in het jaar 1872, toen dr. G. Van den Berghe als eigenaar van een homeopathisch gesticht in Gent werd aangeduid. Enkele jaren later werden ook de dokters P. Schepens, E. De Keghel, veearts De Mulder en apotheker A. Dwelshauwers als volgelingen van Hahnemann vermeld". (Informatie overgenomen uit de "Wegwijzer der stad Gent en der provincie Oost-Vlaanderen"). Diverse keren hebben homeopaten bij de overheid gepleit voor de inrichting van onderwijs in de homeopathie aan de Rijksuniversiteiten van Gent en Luik, echter zonder succes. Verzoeken om homeopathische middelen in de Belgische Farmacopee te laten opnemen bleven eveneens zonder gevolg, omdat volgens het K.B. van 28/12/1859, dat de Farmacopee invoerde, de apotheker de toelating heeft om alle medicatie te bereiden die door artsen voorgeschreven wordt. Vermeldenswaard is dat reeds in 1849 een parlementaire commissie, die zich bezig hield met een wetsontwerp op het universitair onderwijs, unaniem van oordeel was dat de homeopathie geen officiële erkenning verdient door ze op te nemen in het curriculum van de universiteiten. En dat is grosso modo tot de dag van vandaag zo gebleven. Het keuzevak "Kritische evaluatie van homeopathie" dat ondergetekende in de apothekersopleiding aan de UGent doceert, beoogt hoegenaamd geen pleidooi voor de homeopathie te zijn maar evalueert kritisch de beschikbare wetenschappelijke evidentie pro en contra deze controversiële vorm van geneeskunde.

6. Besluit.

De homeopathie kende zijn grootste bloei tijdens de 19de eeuw. Als gevolg van de wetenschappelijke ontdekkingen in de 20ste eeuw en de campagnes van orthodoxe medische verenigingen (de American Medical Association in de VS) tegen de homeopathie geraakte dit systeem in verval. Toen ondergetekende in 1980-1981 als post-doctoraal onderzoeker in de VS

verbleef, waren er in het hele land minder dan 50 klassieke homeopaten (vergelijk met de cijfers rond 1900!). Hoewel de homeopathie toen op sterven na dood was beleefde ze in de jaren nadien een spectaculaire heropleving. Die was o.m. het gevolg van de toenemende onvrede met de steeds technischer wordende geneeskunde, waarin de aandacht voor de patiënt als mens op de achtergrond dreigde te geraken. Op dit ogenblik is er sprake van stagnatie of zelfs een lichte terugval in de belangstelling voor de homeopathie. Toch doet naar schatting 30-40% van de bevolking in België af en toe beroep op deze vorm van alternatieve geneeskunde. De apotheken die gespecialiseerd zijn in de homeopathie beantwoorden dus zonder twijfel nog steeds aan een reële behoefte...

Prof. dr. H.J.Nijs
Faculteit Farmaceutische Wetenschappen Gent
Harelbekestraat 72
B-9000 Gent

Referenties.

1. D.D. Banerjee, Textbook of homoeopathic pharmacy. B. Jain Publishers, New Delhi, India, 1991.
2. S.B. Kayne, Homoeopathic pharmacy. An introduction and handbook. Churchill Livingstone. Edinburgh-London-New York, 1997.
3. P.A.G.M. de Smet, J.A. Wijbenga, A.A.M. Joosten, J.H. de Smidt. Standpunt KNMP Hoofdbestuur inzake het afleveren van homeopathische geneesmiddelen. 10 november 2006.
4. K. Van Wassenhoven, Geschiedenis van de homeopathie in België. Homeopathisch bekeken 45,8-10; 46,9-12; 47,28-30; 48,12-17; 49,19-21. (1999-2000)
5. W. Van Praet. De receptie van homeopathie in België: 1874-1914. BTNG-RHBC, XX, 1-2, 107-139 (1989);
te raadplegen op <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/archive/1989-0102/pp107-139.html>